

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

Lapsen kielellinen kehitys, kielellinen tietoisuus ja siirtyminen lukijaksi sekä lukemaan opettamisen menetelmiä ja työtapoja

POMM1081, Suomen kieli ja kirjallisuus

Sirpa Eskelä-Haapanen

Jyväskylän yliopisto, Opettajankoulutuslaitos

2019

Etene ennakotehtävät seuraavassa järjestyksessä:

1. Tarkastele nämä diat (voit vielä kerrata videon jälkeen)
2. Lue PDF(POMM1081_2019_eops_ops_Lerkkanen_seh):
 - Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014. Helsinki: Opetushallitus, 32–34.
 - Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, 2014. Helsinki: Opetushallitus, 107–111.
 - Lerkkanen, M.-K. (2006). Lukemaan oppiminen ja opettaminen esi- ja alkuopetuksessa. Helsinki: WSOY, 26, 38–40, 42–47, 59–74, 97–101.
3. tarkastele: <https://lukusilta.fi/author/eskelahaapanen/>
4. katso video: http://materiaalit.nmi.fi/nmivideo/NMI_1_EN.mp4

Lukeminen lapsen kehityksessä

- Noin puolet lapsista osaa lukea kouluun tullessaan (peruslukutaidon tekninen osuus: kirjainten yhdistäminen äänteisiin ja kokonaisten sanojen kokoaminen)
- Suurin osa oppii dekodauksen jouluun mennessä
- Ennen kouluikää lukemaan oppineet ovat hyvin eritasoisia lukijoita: pitkälle edenneet lukijat, juuri lukemaan oppineet, lukutaitoa lähenevät oppilaat... → **haaste**
- N. 80% lapsista oppii lukutaidon helposti
- N. 6% lapsista kohtaa erittäin haastavia vaikeuksia
- Suomen kielessä säännönmukainen kirjain-äänne - vastaavuus ja suhteellisen helppo tavurakenne auttaa dekodausprosessia (vrt. esim. englantia; Seymour, Aro, Erskine, 2003).

Koulutulokkaan lukutaito - peruslukutaito

- Koulutulokkaan lukutaidolla ymmärretään yleensä peruslukutaitoa.
- Lukemista tekniikkana vasta harjoitellaan. Äänteitä vastaavia kirjaimia yhdistellään ensin tavuiksi, sitten kokonaisiksi sanoiksi. Sanoja laitetaan peräkkäin, jolloin muodostuu mielekkäitä kokonaisuuksia: lauseita, virkkeitä, tarinoita. (Vrt. tekstin ymmärtämisen taidot ja päättely.)
- Suomalaiset lapset saavuttavat mekaanisen lukutaidon varhaisessa vaiheessa (Lerikkanen 2006).
- Suomen kielen lähes täydellinen äänne-kirjain -vastaavuus (synteettinen kieli) ja kieleemme säännönmukaisuus poikkeaa esimerkiksi englannin kielestä (analyttinen kieli)
- Eri kielten tutkimustuloksia lukutaidon kehityksestä ei ole mielekästä verrata keskenään

Puheen oppiminen

- Mielletään automaattiseksi ja ei-tietoiseksi prosessiksi.
- Tapahtuu jokaisella ns. normaalikehittyneellä lapsella samansuuntaisesti ja noudattelee suunnilleen samoja ikäkausia.
- Ympäristön vaikutus merkittävä (vrt. virikkeelliset / ei-stimuloivat ympäristöt)
- Omaksumme suullisen kommunikoinnin välineeksemme lähiympäristömme käyttämän kielen *mallioppimisen* sekä *geneettisen perimämme* säätelevän kypsyamisen avulla, edellyttäen, että keskushermostomme on normaalisti kehittynyt ja kuulemme ympäristössämme käytettävän omaksuttavaa kieltä. (Vrt. kaksikielisyys, monikielisyys, maahanmuuttajataustaisuus)

Kielen kehitys...

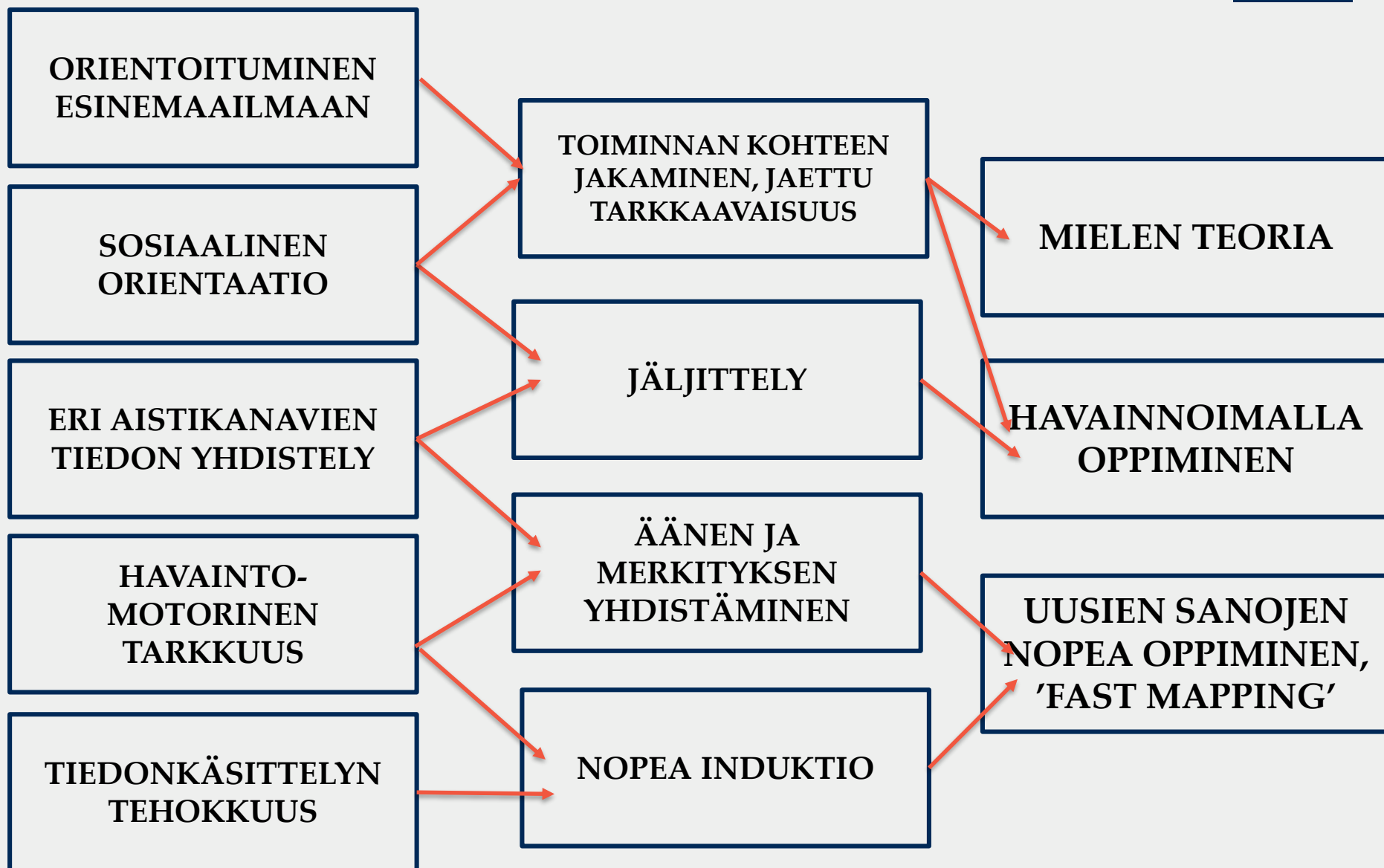

- ei ole kuitenkaan passiivinen tapahtuma.
- on tapahtuma, jossa lapsi kognitiivisen kehitystasonsa mahdollistamissa rajoissa valikoi kuulemaansa kieltä ja pyrkii sitä aktiivisesti muokkaamaan.

Muista: Jaetun
lukukokemuksen
merkitys.
(Sénéchal & LeFevre, 2002)

- Vrt. edellinen kuvio:
- Lapsen kehittynyt taito on erityinen kiinnostus lähellä oleviin esineisiin; katseella seuraaminen, halu koskettaa niitä käsillä ja suullaan (orientoituminen esinemaailmaan)
- Muihin ihmisiin suuntautuminen, puheäänien kuuntelu, eleiden ja ilmeiden seuraaminen katseella (sosiaalinen orientaatio)
- Lapsen sosiaalinen suhtautuminen herättää myös vaistonvaraista vanhemmuutta, muuttaa puhetapaa ja käyttäytyminen muuttuu luontaisesti vuorovaikutteisemmaksi (sosiaalinen orientaatio)
- Aistihavaintojen yhdistäminen: pallo ja kynä –esimerkki
- Havaintojen ja motoriiikan varhainen yhteistyö: jo sikiövaiheessa kehittyvä, ilmenee ensimmäisten elinpäivien aikana. Kykenee erottelemaan puheääniä ja ohjaamaan kättään visuaalisen palautteen pohjalta.
- Vauvojen aivojen erinomainen tiedonkäsittely tukee nopeaa oppimista.
- Edellä olevat varhaiset valmiudet liittyvät yhteen ja muodostavat uusia valmiuksia → kielenkehityksen toiminnallinen perusta.

- Bates, E. 2004. Explaining and interpreting deficits in language development across clinical groups: where do we go from here? Brain and Language 88, 248–253.

Lapsen kielen kehityksen keskeisiä saavutuksia

- Lapsi ymmärtää sanoja ja kieltä ennen sen tuottamista.
- Reagointi esim. omaan nimeen, ei→ toiminnan hetkellinen keskeytys jne.
- **7-9 kk:** Monipuolista jokeltelua
- **10-15 kk:** Kyky käyttää eleitä ilmaisen tukena
- **1v 6 kk:** 10-30 merkityksellistä sanaa, vaihteluväli suuri, jopa 200 sanaan
- sanaston ymmärtäminen kehittyneempää kuin tuottaminen
- lapsi noudattaa lyhyitä toimintaohjeita ja kehotuksia

- **2 v** Yli 250 merkityksellistä sanaa (Huom! yksilöllinen vaihtelu edelleen hyvin suuri)
 - sanayhdistelmiä, jossa sanat taipuvat
 - ilmaisujen keskipituus 5-6 morfeemia (Morfeemi on kielen pienin yksikkö, jolla on merkitystä; auto=1, auto/ssa=2)
 - ”Otin kansin pois.” ”Isi kattoo uutiseita.”
- **2v 6 kk** Lapsi oppii noin 10 uutta sanaa päivässä
 - substantiivien ja verbien osuus määrällisesti suurin
 - adjektiivit, pronominit ja partikkelit yleistyvät
 - Puheessa esiintyy taivutusmuotoja: preesens- ja imperfektimuotoja, monikon tunnusta, genetiiviä, partitiivia, sisä- ja ulkopaikallissijoja.
 - Ensimmäiset taivutusmuodot useasti ulkoa opittuja, esim. *anna*, *vettä*
 - Lapset käyttävät myös ”omatekoisia” muotoja ja taivutuksia
 - Varsinkin astevaihtelut hankalia: *käpyt*, *käsit*, *mäkin* (*mäen*), *haken* (*haen*), *jalkalla* (*jalalla*). Osoittaa kuitenkin lapsen halua aktiivisesti ja itsenäisesti muokata omaa kieltään soveltamalla taivutuspäätteiden käyttöä. (Vrt. vieraasta kielikulttuurista tulevan kielen oppimisen prosessi.)

Noin kolmevuotiaana...

- lapsen puhe on lähes kokonaan ymmärrettävää
- Alkaa kiinnittää huomiota esineiden laadullisiin piirteisiin ja eroihin → kuuluu puheessa: adjektiivien vertailuasteiden käyttö: "Hiekkakakku on näiiiiin iso." "pitkämpi" "märkämpi"
- lapsella esiintyy apuverbin käyttöä, eri aikamuotoja ja verbin taivuttamista eri persoonissa.
- esineiden paikkaa ja sijaintia osoittavia määreitä
- havaitaan kielellisen tietoisuuden alku: sana- ja loruleikit.

n. 4-5 v

- Eri sanaluokan sanoja esiintyy samassa suhteessa kuin aikuisilla arkipuheessa.
- Lapsen puheessa on jo käsky-, kielto- ja kysymys-lauseita: *Missä se Viivin muumikirja on?*
- Lapsi hallitsee sanojen taivutusta ja lauseiden muodostamista koskevat perussäännöt ja omatekoiset taivutukset vähenevät.
- Ilmaisujen tarkentuminen tulee esille: ajan ilmaisussa, paikan ja sijainnin kuvaamisessa, esineiden laadullisessa tarkastelussa (koko, määrä, väri, muoto) ja tarinan kerrontataidoissa.
- Käsitteistä ensin alla ja päällä, sitten edessä ja takana. Ajan määreiden hallinta: ”Pesen hampaat ennen kuin menen nukkumaan.”
- Viikonpäiviä, kuukausia ja vuodenaikoja alkaa ilmaantua puheeseen.

n. kuusivuotiaana...

- Lapsi hallitsee yli 10 000 sanaa ja sanojen ääntäminen on yleiskielen mukaista
- Lapsi nimeää sujuvasti esineitä ja symboleja
- **Foneemisen tietoisuuden kehittyminen.** Lapsi oivaltaa vähitellen sanojen muodostuvan erillisistä äänneistä.
- Havaitsee sanojen äänne-eroja.
- Oppii yhdistämään, poistamaan, lisäämään ja laskemaan äänneitä.
- Vuorovaikutuksen perustaitojen omaksuminen. Lapsi...
 - keskittyy kuuntelemaan puhetta
 - esittää kysymyksiä kuulemastaan
 - vastaa kysymyksiin, puhuu vuorotellen
 - toimii annettujen ohjeiden mukaisesti

Esikouluikäinen kielen käyttäjänä

- Pikku hiljaa noin kuusivuotias lapsi:
 - / 1. kykenee pitämään useamman asian mielessään
 - / 2. tuottamaan kieliopillisesti suhteellisen oikeita lauseita kiinnittäen huomiota kielen rakenteisiin ja taivutuspäätteisiin.
- Hän korjaa omaa puhettaan ja osaa muokata sitä kulloisenkin tilanteen mukaan – kielenkäytön tilannetaajuisuus
- Hän ymmärtää myös sanojen monimerkityksellisyyttä.
- Nämä kaikki taidot auttavat lasta toimimaan ympäristön kanssa vuorovaikutuksessa yhä monipuolisemmin.
- Lapsen puheen kehitys jatkuu siltaa pitkin kohti kirjoitettua kieltä ympäristöltä saadun palautteen, ohjauksen ja havaintojen tukemana, kuitenkin hieman eri reittejä käyttäen.
 - Vrt. oppijaminäkuva

Luku- ja kirjoitustaidon taustatekijät:

- Kirjaintuntemus (vrt. kirjain, äänne)
- kielellinen tietoisuus, erityisesti fonologiset taidot
- kuullun ymmärtäminen (luetun ymmärtäminen)
- hienomotoriset taidot (kirjoittaminen)
- motivaatio
- Huom! yksilöllisen kognitiivisen kehityksen asettamat rajat

Lukutaidon kehityksen keskeisiä ennustajia

Lerkkanen, 2010

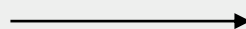
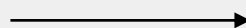
Kodin lukutottumukset ja lapsen oma motivaatio

Kielellinen ymmärtäminen

Kirjaintuntemus

Kielellinen tietoisuus

Nimeämisnopeus

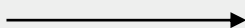

Sana- ja käsitevaraston laajuus

Kuullun ymmärtäminen

Metakognitiivinen tieto ja taito

Ymmärtämisstrategioiden hallinta

Sanan lukeminen:

sanan kokoaminen ja tunnistaminen

Sanan tunnistamisen sujuvuus

Luetun ymmärtäminen

Kirjoitustaidon kehityksen keskeisiä ennustajia

Lerkkanen, 2010

Kodin lukutottumukset ja lapsen oma motivaatio

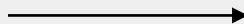
Kirjaintuntemus

Fonologinen tietoisuus

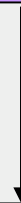

Visuo-motoriset taidot

Tekniset kirjoittamisen taidot:

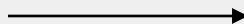
kirjainten tuottaminen ja
sanojen oikeinkirjoitus

Sanavarasto

Muisti

Lukemisen sujuvuus

Luetun ymmärtäminen

Tekstin tuottamisen taidot:

sujuvuus, koherenssi, rakenne

Kielellinen tietoisuus

- Silta puhutusta kielestä kirjoitettuun kieleen
 - ”Kielellinen tietoisuus on sitä, että lapsi kykenee kohdistamaan huomionsa sanan merkityksestä sen vaikeasti tavoitettavaan muotoon...” (Tornéus, 1991)
 - Lapsi:
 - / ymmärtää puhutun ja kirjoitetun kielen yhteyden
 - / huomio siirtyy kielen merkityksestä kielen muotoon ja rakenteisiin: puheen voi jakaa pienempiin osiin
 - / pystyy käsittelemään kielen yksiköitä mielikuvatasolla
 - / kielellä tietoisesti hassuttelu
 - / Tuntee käsitteet: kirjain, äänne, tavu, sana, lause
- kielellisen tietoisuuden ja lukutaidon välillä on vahva yhteys (Lundberg & Høien, 2001; Wagner ym., 1994; Mäkinen, 2002; Eskelä-Haapanen, 2003; Lerkkanen, 2006)

1. Fonologinen tietoisuus

- Taito jakaa puhetta erikokoisiksi yksiköiksi: äänteiksi, tavuiksi ja riimittyviksi sanoiksi
- Taito rakentaa mainituista sanan osista kokonaisuuksia
- Taito hahmottaa sanojen äännerakenne (foneeminen tietoisuus)
- Äänteiden erottaminen ja yhdistäminen on yhteydessä lukutaidon oppimiseen.
- Metalingvistiset taidot tarkastella puhuttua kieltä
 - / äännediskriminaatio = sanassa olevien äänteiden erottaminen toisistaan
 - / kirjain-äännevastaavuus
 - / foneemitietoisuus = taito, jonka varassa voi tietoisesti käsitellä äänteitä
 - / äännesegmentaatio = sanan jakaminen äänteiksi
 - / äänteiden kestoerot
 - / foneemisynteesi = äänteiden yhdistäminen
 - / dekodaus = äänteiden yhdistäminen sanaksi

2. Morfologinen tietoisuus

- Ymmärrys siitä, että sanat rakentuvat erillisistä osista ja sen tajuaaminen, miten osat yhdessä määräävät sanan merkityksen, on yhteydessä lukutaitoon
- Sanan muoto: sanan pituuden liittäminen sanan kuultuun ja kirjoitettuun muotoon
- Sanan pysyvyys: asioiden ja esineiden nimeäminen samalla tavalla vaikka esim. väri muuttuu
- Sanan taivutus: sanan osat kantavat merkitystä esim. kukka – kukat – kukassa – kukastakin
- Yhdyssanat: sana voi rakentua useista eri osista
 - ✓ Morfeemi: kielen pienin merkityksellinen yksikkö

3. Semanttinen tietoisuus

- Sanojen **merkityksen** ymmärtäminen eli kyky luokitella ja määritellä sanoja
 - / Sanojen merkitys, merkityserot ja kaksoismerkitykset (esim. naula – naulakko)
 - / Sanojen merkityksen muutos lauseissa (Kun lakkaa satamasta, hae satamasta lakkaa.)
 - / Synonyymien eli samaa tarkoittavan sanan tunnistaminen
 - / Homonyymien eli saman sanan tunnistaminen eri merkityksessä (Pihassa on kuusi, jonka oksalla on kuusi lintua.)

4. Syntaktinen tietoisuus

- Miten sanat **liittyvät** toisiinsa lauseiksi/teksteiksi
 - / Huomio lauseiden rakentumiseen esim. *Minä menen ulos.*
 - / Lauseiden havaitseminen ja käyttö
 - / Tekstin rakentuminen ja lauseiden sidosteisuus
 - esim. *Lapset leikkivät pihalla. Huuda heidät syömään.*
 - esim. lauserakenteen vaikutus yksittäisen sanan muotoon *Liisa syö pork-; porkkanoita / porkkanaa / porkkanan.*

5. Pragmaattinen tietoisuus

- Tietoisuus kielen **eri käytöstä eri konteksteissa**:
kyky käyttää kieltä tilanteeseen sopivalla ja tarkoituksenmukaisella tavalla
 - / kielenkäyttö eri tilanteissa ja sen kulttuurisidonnaisuus (kohteliaisuudet, rituaalit) sekä eri kohderyhmät
 - / tietoisuus oman kielenkäytön kehittämisestä
 - / aktiivinen suhde kieleen rakentaa pohjaa luetun ymmärtämiselle (esim. luetun pohdinta, oman ymmärtämisen tarkkailu, kriittisyys)
 - / Kehittää: kuullun ymmärtämisen harjaannuttaminen satujen ja kertomusten kuuntelussa (esim. epäloogisuudet, mitä hassua), päättely ja arviointi tehtävät tekstin lukemisessa, ongelmanratkaisu ja syy-seuraussuhteiden pohdinta

Fonologisen tietoisuuden kehittäminen ennen kouluikää

- Fonologisen tietoisuuden harjoitusohjelma 5–6 -vuotiaat (Mäkinen 2002): Tavoite: luku- ja kirjoitustaidon oppimisvalmiuksien vahvistaminen
- Sisältö: fonologisen tietoisuuden temaattiset toimintaleikit, tarkkaavuuden suuntaaminen ja opetuskeskustelut, jotka tukivat lasten ajattelun ja metakognitioiden kehittymistä
- Tulos: lukutaidon oppimista tukivat parhaiten sanan tavujen havaitsemisen, nimeämisen ja käsittelemisen sekä sanan alkuäänteen nimeämisen tehtävät
- Eskelä-Haapanen (2003): Esikoulun äänne- ja sanatuokioista eväitä ekaluokan lukemaan ja kirjoittamaan oppimiseen.
- Sisältö: 30 toiminnallista harjoitetuokiota ja yksilöllinen tukeminen
- Tulos: Lukutaidon kehitystä ennakoivat fonologisen prosessoinnin tehtävien onnistuminen. Tulokset tukivat motivaation merkitystä yksilöllisillä oppimispoluilla.

Kielellisen tietoisuuden harjoituksia

- Sisältyy jokaiseen kirjaimen opettelemisen tuntiin/tuokioon (erityisesti fonologinen prosessointi)
- Alkuääänne – loppuääänne
- Etsitään luokasta/kuvasta tietyllä äänneellä alkavia sanoja
- Laiva on lastattu
- Onko lyhyt vai pitkä äänne (havainnollista)
- Sanan taputtaminen tavuiksi
- Tavuista sanan muodostaminen (tukena kuva- tai tavupohjat)
- Tavuketju ta-lo > lo-ma > ma-to
- Tavupelit: muistipeli, domino, tavubingo
- Tavuhassuttelut
- Aakkoslaulut ja lorut
- Nimien luokittelu alkukirjaimen (loppukirjaimen) mukaan
- Pitkät ja lyhyet sanat: miten sen voi tietää..
- Yhdyssanat; etsi sanallesi pari, että siitä muodostuu yksi sana

Jatkuu...

- riittäminen
- ala- ja yläkäsitteet, esim. lelut
- Sanojen erottaminen lauseista, kuinka monta sanaa? Sanotaan sana kerrallaan. Laskemista voi helpottaa sormin, rakennuspalikoilla, jne.
- lauseen jakaminen sanoiksi ja uudelleen yhdistäminen
- Poistetaan yksi lauseen sana, mitä tapahtuu?
- Lisätään lauseeseen sanoja
- Täydennetään lausetta
- Tehdään kuvista/luokasta lauseita
- sanat sekaisin - tee niistä lause
- Kuvan ja tekstin yhdistäminen
- Kapteeni käskee
- Kuka on ystäväni? - selvitä kysymällä
- Erilaisissa tilanteissa puhuminen: puhelin, kauppa, pyydetään lupaa...

Lukemaan opettamisen alkeismenetelmät

- Lukemaan opettamisen alkeismenetelmät jaetaan yleisesti kahteen päätyyppiin: menetelmiin, joilla on synteettinen tai analyyttinen perusta.
- On olemassa myös ns. sekamenetelmiä, joissa on vaikutteita molemmista edellisistä.
- Pitkään lukemaan opettaneella opettajalla voi olla myös oma, vakiintunut ja hyväksi koettu lukemaan opettamisen menetelmänsä.

Synteettinen perusta	Analyyttinen perusta
Kirjaintavausmenetelmä: <i>kirjain-tavu-sana</i>	
Äännetavausmenetelmä: <i>ääanne-tavu-sana</i>	Kokosanamenetelmä: <i>sana-tavu-kirjain</i>
Liukumismenetelmä: <i>tavu-sana</i>	Domanin menetelmä: <i>sana-lause-teksti-aakkoset</i>
Oivallusmenetelmä: <i>ääanne-tavudrilli-sana</i>	Lausemenetelmä: <i>lause-sana</i>
KÄTS-menetelmä (Kirjain Äänne Tavu Sana): <i>kirjain-äännevastaavuus-tavu-sana</i>	LPP-menetelmä: (Lukemaan Puheen Perusteella): <i>keskustelu-tekstisanelu-laborointi-uudelleen lukeminen-jälkikäsitteily</i>
Erityisopetuksen menetelmiä	
CID-assosiaatiomenetelmä yhdistettynä KPL-menetelmään (Kuuntelen Puhun Luen): <i>kirjain-äännevastaavuus-tavu-sana, jonka rinnalla kokonaissanahahmot-lause</i>	